

Pölöskei Ferenc**Deák Ferenc a kiegyezési tárgyalások idején****Ferenc Deák at the Time of the Compromise Negotiations**

It is thanks to the consistency of Deák that most of the points of the Austro-Hungarian Compromise of 1867 brought the success of the Hungarian platform. Namely, that the main elements of the acts adopted in 1848 (the abolishment of serfdom, the establishment of a civic state, etc.) remained in force, Hungary and Transylvania could be united, and the foundation of an unified imperial council and parliament was prevented.

Deák Ferencről, a XIX. századi Magyarország kiemelkedő személyiségéről méltatlanul kevés elemző, méltató tanulmány jelent meg. Egyénisége kétségtelenül nagyformátumú kortársai és küzdőtársai árnyékába került. Holott a „haza bölcsének” nevét az egymást váltó generációk jól ismerik. Hiszen a XIX. századi Magyarország három nagy korszakának, a reformkornak, az 1848/49-es forradalomnak és szabadságharcnak, majd az abszolutizmust követő kiegyezésnek és a dualista rendszer kezdeti működésének egyaránt részesevé és alakítójává vált. (Az alábbiakban az utóbbi felvázolására teszünk kísérletet.)¹ A nagy összefoglaló művek azonban – különösen az elmúlt évtizedekben – inkább Széchenyit, Kossuthot vagy éppen Eötvös Józsefet állították az érdeklődés homlokterébe, miközben Deák vélhetően az 1867-es kiegyezés előkészítésében játszott meghatározó szerepe miatt nem kapta meg a neki járó figyelmet. Mert a kiegyezés megítélését, létrehozása óta az egymásnak feszülő, eltérő vélemények, sőt indulatok kísérik.

Születésének 200-ik évfordulója ezért nemcsak lehetővé, hanem kötelezővé is teszi számunkra életútjának méltó felidézését, kiváltképpen a XIX. századi Magyarország már említett három nagy sorsfordító szakaszában végzett munkásságát. Felidézzük természetesen ifjúkori életének fontos állomásait. Tanulmányai színhelyei: Kőszeg, Keszthely, Pápa, Nagykanizsa, Győr. Pesten szerez jogi diplomát, majd ügyvédi oklevelet. Zala megye közgyűlésében kezdte hivatali és közéleti pályáját. 1833-ban bátyja, Antal visszavonulása után választották Zala megye országgyűlési követévé.² Így az 1832/36-os országgyűlés munkájába is bekapcsolódott, s csillogó tehetsége, az új iránti fogékonysága tiszta, gondolatainak pontos megfogalmazása, a reformok szorgalmazása személyét egyszerűen az érdeklődés homlokterébe helyezte. A napirendre kerülő súlyos kérdésekben meghatározóvá vált a véleménye. Ehelyütt csak jelzésszerűen emeljük ki felfogását a jobbágy-, a nyelv, a gazdaság-

¹ Deák Ferencz Beszédei III–V. k. összegyűjtötte Kónyi Manó. Budapest, 1903. Tanulmányunkban elsősorban e kötetekben található forrásokra támaszkodunk. (A továbbiakban: Deák Beszédei) Természetesen figyelemmel kísértük a választott témával is alaposan foglalkozó alábbi feldolgozásokat is: Ferenczi Zoltán: *Deák élete*. I–III. kötet. Budapest, 1904. (a továbbiakban: Ferenczi: Deák élete) Szabad György: *Forradalom és kiegyezés választóján*. Budapest, 1976. Somogyi Éva: *Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában*. Budapest, 1996. (a továbbiakban: Somogyi: Kormányzati rendszer) Beust, Friedrich Ferdinand Graf, *Aus drei Viertel-Jahrhunderten*. Stuttgart 1887. Zolger, Ivan, *Der Staatsrechtliche Ausgleich zwischen Österreich und Ungarn* Leipzig, 1911).

² Molnár András: *A fiatal Deák*. (Kézirat) Ferenczi: *Deák élete* I. k. 74–95. p.

vagy éppen az alkotmányjog ügyeiben. A földesúr–jobbágy viszony újraszabályozásának, az „érdekegyeztetésnek, az örökváltság törvénybeiktatásának, a közlekedés és ipar fejlesztésének, a magyar nyelv hivatalossá tételének, az uralkodói abszolútizmus korlátozásának, a köztelherviselés bevezetésének szorgalmazását.³ Már ekkor olyan jelentős személyiségekkel került kapcsolatba, mint Kossuth, Széchenyi, Wesselényi, Teleki László. Legközelebbi barátainak pedig Vörösmarty Mihály és Strettner György számított.

Korán kezdődő betegségei miatt azonban hamarosan távol maradt az országgyűlésből, ám kehidai magánya idején tovább gazdagította jogi ismereteit, bővítette reformgondolatait, s miután ismét Pozsonyba ment, már a reformellenzék elismert vezetőjévé vált. Eközben szerzett tekintélyét a későbbiekben is őrzi, sőt az „áprilisi törvények” megalkotásában, majd igazságügyminiszteri munkásságában tovább gyarapította. Hiszen a földesúri rendszer maradványainak további felszámolására, illetve a polgári állam továbbfejlesztésére törekedett.⁴ 1849 őszén és később is elismerte az önvédelmi harc jogosságát is, de tevékeny szerepet nem vállalt benne.

A forradalom és a szabadságharc leverése után az ő nevéhez kötjük az abszolútizmussal szembeszegülő passzív rezisztencia politikáját, az 1860. évi konzervatív jellegű kibontakozási kísérlet, majd az 1861-es februári pátens határozott elvetését, ragaszkodását az 1848. évi törvényekhez, a kivívott alkotmányossághoz. A passzív rezisztenciának az ő értelmezésében kettős oldala létezik. Az egyik az abszolútizmus megszüntetését, a másik az alkotmányosság visszaállításán nyugvó, de Magyarországnak a birodalmon belül maradó státusának elismerését jelenti.⁵

Időközben, 1854-ben életjáradékként Széchenyi István fiának, Ödön grófnak eladta a mintegy 1200 holdas kehidai birtokát, és Pestre költözött, az Angol Királyné Szállodába. Nyarait Balatonfüreden, majd lánytestvéreinél Pakson és Pusztá-Szent Lászlón töltötte.⁶ Az Angol Királynében egyre több híve kereste fel, ő maga is gyakran meglátogatta barátait, eljárta a Magyar Tudományos Akadémiára is. Az abszolútizmus 1859/61-es válsága idején a hazai politikai élet központi alakjává emelkedett. Tekintélye tovább növekedett a februári pátens ellen megfogalmazott s az országgyűlésen elmondott második felirati javaslatának elmondásakor, amelyet egyhangú lelkesedés, dübörgő taps fogadott.

A februári pátens rendelkezéseit elvető, vagyis a magyar alkotmány védelmét, a nemzeti ellenállást tartalmazó beszédét így zárja:

„Türni fog csüggedés nélkül, mint ősei túrtek és szenvedtek, hogy megvédhessék az ország jogait, mert a mit erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják, de miről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz, s mindig kétséges.”⁷ Az uralkodó azonban – miként ez közismert – feloszlatta az országgyűlést, és a Schmerling-provizórium köszöntött az országra. Csak az 1860-as évek közepére értek meg az egyezség, a kiegyenlítés feltételei az udvar és a legnagyobb politikai súlyt jelentő Deák vezette politikai erők között.

A kiegyezésbe torkolló, egyezkedő tárgyalások, kölcsönös engedmények 1865-ben látványosan közeledtek egymáshoz. Ezt azért hangsúlyozzuk, mert történetírásunk hol Deák,

³ Gergely András: *Deák Ferenc államjogi nézetei a reformkorban*. Kézirat. Pajkossy Gábor: *Deák az ellenzék élén 1839–1843*. Kézirat

⁴ Magyar Törvénytár, 1848: 1–31. tc.

⁵ Gerő András: *Deák Ferenc és a kiegyezés*. Kézirat

⁶ Ferenczi: *Deák élete*. II. k. 382–395. p.

⁷ *Deák Beszédei i. m.* III. k. 198. p.

hol az udvar engedményeit helyezi előtérbe, illetve tekinti súlyosabbnak. Emiatt számba vesszük 1848 és 1867 azonosságait és különbségeit, keressük ezek hátterét, nemzetközi és hazai okait, mozgatórugóit is. Nem hagyható természetesen figyelmen kívül Deák 1861-es és későbbi közjogi és társadalmi felfogásának összevetése sem. Kiemeljük többek között az ország számára kicsikart engedményeit a bécsi birodalmi kormányzattal szemben. Így a 48-as törvények lényegének elfogadtatását, a közös törvényhozás meghiúsítását s a közös minisztérium hatáskörének Bécsben tervezett korlátozását. Az uralkodói jogkör szűkítését azonban nem sikerült elérnie. Miként a 48-as törvények egynemely pontjának megtartását, illetve bővítését sem. Végül vázlatosan áttekinjtük 1867 utáni elszigetelődését, kísérleteit a földesúri hatalom egyes maradványainak felszámolásáért, a korszerű egyházpolitika kialakításáért, és sajátos nemzetiségpolitikai elképzeléseit.

A kiegyezés alapjait Deák az ismert 1865. évi húsvéti cikkével, illetve májusi leveleivel fektette le, amelyekben a Pragmatica Sanctio szerint a Habsburg-ház trónörökösödési joga, az „együttbirtoklás” és a Monarchia „biztossága” csakúgy szerepel, mint a magyar alkotmány elismerése az udvar által.⁸ Az alapra kerülő épület megalkotása és berendezése azonban még váratott magára. Már maga a kiindulópont, a birodalom biztosságának, s ennek függvényében a közös ügyek általános jellegű elismerése, illetve a magyar alkotmány, a jogfolytonosság hangoztatása is sok vitára adott lehetőséget. Az eszmetisztázás emiatt eleve elhúzódott. Hiszen Deák álláspontja 1861-hez képest különösen két esetben változott. Egyfelől a közös ügyek elismerésében, másfelől amíg korábban egyezségi felfogásban az 1848-as törvények döntő szerepet játszottak, addig 1865-ben egyes elemei rejtve maradtak az alkotmányosság és jogfolytonosság általános keretei között. Igaz, ő maga 1848 lényegét továbbra is fenntartotta, rendelkezéseit azonban – szerinte – revízió alá vonhatta a birodalmi kormányzat, főleg Belcredi államminiszter ellenben az egészét vitatta. Eközben számos vita fakadt az egyezkedő felek között, főként az államszervezet jellege, a hadsereg mibenléte és a gazdaság megannyi függő kérdésében. Az alkudozások, sőt az egymásnak feszülő indulatok az 1865 végére összehívott magyar országgyűlés megalakulása után, különösképpen pedig akkor csaptak magasra, amikor 1866 elején az országgyűlés kiküldte a 67 tagból álló bizottságát a kiegyezési munkálatok előkészítésére.

Az 1865. decemberi képviselőválasztásokon főleg azok indultak, akik már az 1861-es országgyűlésnek is tagjai voltak. Közülük többen előjogaikat is hangoztatták, arra hivatkoztak, hogy egyszer már megválasztották őket, de az országgyűlést feloszlatták. Így újbóli összehívása sem lenne alkotmányellenes, az azonban kívánatos lenne, hogyha őket újra megválasztanák. Ezáltal a nemzet kinyilvánítaná ragaszkodását 1861-es álláspontjához. Deák ezt a logikát elhárította, miután a korábbi viszonyok megváltoztak, ezért a választók döntsék el, hogy az 1848. évi törvények alapján a jelöltek közül kit választanak országgyűlési képviselőnek.

A képviselők között különösen élénk vita folyt az 1865. december 14-én kiadott, az országgyűlést megnyitó trónbeszéd felett, többen főleg a Monarchia nagyhatalmi állásának fenntartására vonatkozó kitételét vitatták. Lónyay Menyhért naplója szerint Andrassy mondotta: „A kiegyezés ára: a nagyhatalmi állás biztosítása”. Javaslatát Gorove István és Lónyay is támogatta. Deák Ferenc szerint azonban a pragmatica sanctió-ból csak a biztosság következik. Vele tartott Ghyczy Kálmán, Tisza Kálmán és Nyáry Pál. Ezután általánosabb értelemben hivatkozott a jövő nemzedékek esetleges újabb kívánságai biztosításának fontosságára. Lónyay jegyezte fel 1866. január 29-i szavait: „Lehetségesnek, sőt

⁸ Debatte, 1865. 125, 126, 127 számai. *Pesti Napló*, 1865. április 16, május 23.

valószínűnek mondotta, hogy az a nemzedék, mely a most élő után fog a politikára és a törvényhozásra döntő befolyást gyakorolni, e részben más szempontból fog kiindulni: de ő e fenforgó körülmények közt csak annak a politikának lehet a védője, a mely az eddigi törvényeken alapszik s ezek fogalmaival megegyezik.”⁹

Deákot 1865. november 23-án egyhangúlag választották a belvárosi kerület képviselőjévé. Kezdetben az 1861-es országgyűlés két „pártjának”, a felirati és határozati „párt” egybeolvasztását tervezte. Lónyay Menyhért 1865. október 8-án így írt naplójába: „Deák Ferenc arról beszélt velem, hogy nagyon óhajtaná, ha a fölrirati és határozati két párt egymáshoz olvadna.”¹⁰ Terve azonban már közvetlen híveinek ellenállásán hajótörést szenvedett. 1865. december elején mégis újabb kísérletet tett tervének elfogadására. Bár Klauzál Gábor és Szentiványi Károly egyetértett vele, a legtöbben elvetették azt, és Deák-kör néven klubot alakítottak (Eötvös, Lónyay, Ghyczy). Deák 1865. december 10-én még képviselői kaszinóvá kívánta bővíteni a klubot, megfosztva politikai jellegétől, ám ebbéli szándékával továbbra is kisebbségben maradt.

Az új országgyűlésen Horvátország és Erdély képviselői még nem vettek részt, de elhatározták ilyen irányú kiegészítését és követelték az alkotmányosság teljes helyreállítását.¹¹ Voltaképpen az 1865. évi képviselőház legnagyobb táborra, a Deák-kör 180, a Ghyczy, Tisza Kálmán, Nyáry Pál vezette balközép 94, Böszörményi László szélsőbaloldali tömörülése 20, míg Apponyi konzervatív csoportja hasonló létszámúnak tekinthető. A balközép és a szélsőbal kezdetben együtt tanácskozott, s csak később, fokozatosan váltak külön, miként a Deák-kör és a balközép is. A trónbeszédre adandó válaszfelirat kidolgozására 1866. január 27-én 20 tagú bizottságot küldtek ki. Többnapos tárgyalás után a bizottság javaslatát Deák 1866. február 8-án terjesztette a képviselőház elé.¹² Üdvözölte a „jogvesztésnek bizalmat ölő”, káros elméletek elvetését, amely az abszolutisztikus, önkényuralmi rendszer jogi alapját képezte, továbbá a jogfolytonosság jegyében a magyar alkotmány, benne a felelős kormány visszaállításának ígérését.

A trónbeszéd – Deák szerint – elhárította a súlyos akadályokat, s reményét fejezte ki, hogy a király alkotmányos akarata és a nemzet jogos kívánságai összhangba hozhatók. Mert szerinte a birodalom „biztonsága” nincs ellentétben a magyar korona országainak alkotmányos önállóságával. Vitakérdések azonban – főként Magyarország alkotmányossága tekintetében – bőven akadtak. A válaszfelirat kifejti: a magyar alkotmányosság – szemben a trónbeszéd megállapításaival – nem az 1860. évi októberi diplomával kezdődött. (Különben is oktrojált alkotmánynak tekinthető.) Magyarország érdekeit sérti a közös törvényhozó testület, amely növelheti is befolyását. A *pragmatica sanctio* szerint belkormányzatunk önálló, s ez a közigazgatás egészére, a tisztviselők kinevezésére is vonatkozik. Nézetkülönbségeket rejtett magában az 1848-as törvények értelmezése is. A trónbeszéd itt lényeges változtatásokat követelt. Deák kifejtette: egyes pontjainak felülvizsgálatától nem zárkózik el, de csak a törvényhozás rendes útja révén készülhet el a javaslat, amit a koronás király szentesíthet. Sérelmezi azt is, hogy a trónbeszéd nem említi Dalmatia státusát, hiszen Horvátországgal együtt a magyar koronához tartozik, miként Fiume is. Hiányzik államéletünkben a felelős kormány, s a közigazgatás egészében is abszolút rendszer uralkodik.

⁹ *Deák Beszédei i. m.* III. k. 371. p.

¹⁰ *Deák Beszédei i. m.* III. k. 353 p.

¹¹ Képviselőházi Napló, 1865. december 14.

¹² *Deák Beszédei i. m.* III. k. 385–400 p.

A feszültséget fokozta az udvar leirata, amelyben szembeszegült Deák javaslataival. Ugyancsak a *pragmatica sancti*óból indult ki és a kiegyenlítés fontosságát, az érdek- és védelmi közösséget, továbbá Magyarország területi épségének fenntartását hangsúlyozta. Az 1848. évi törvényekkel kapcsolatos kifogásait azonban továbbra is tartalmazta, és igényelte a „közös ügyek” pontosabb megállapítását. Követelte a nádori méltóság mellőzését, az országgyűlés feloszlásának lehetőségét a költségvetés megállapítása előtt is, valamint a nemzetőrsegről szóló 1848. évi 22 tc. törlését. Elodázta ugyanakkor állásfoglalását Fiume és Dalmatia esetében.¹³ Többen – köztük Andrássy és Lónyay is – helytelenítették Deák makacsságát, a kiegyezés veszélyeztetését látták benne. Az iránta meglevő széles körű ragaszkodás miatt azonban még a nyilvános vitától is őrizkedtek. Inkább a megnyerését tekintették feladatuknak. Ezért vele együtt az újabb válaszfeliratban enyhébb megfogalmazásra törekedtek. Az önálló politikai irányzattá váló „szélsőbaliak” ugyanakkor soknak tartották Deák engedményeit. Eközben váltak markánsná az egyes politikusok egymástól eltérő nézetei.

Az újabb válaszfelirati javaslat végső formáját újra Deák dolgozta ki. A közös ügyekre vonatkozó választ a 67-es bizottság feladatának tekintette. A jogfolytonosságról, a felelős minisztérium kinevezéséről, valamint a törvényhatóságok alkotmányos hatalmának visszaállításáról pedig jórészt az előző felirat érveire hivatkozott, hiszen az ország több vonatkozásban változatlanul abszolutizmusban él.¹⁴ A közös ügyekről folyó viták a hatvanhetes bizottságban és 15-ös albizottságában – valamint politikai körökben, klubokban zajlottak. A közös ügyek tartalmát a 15-ös bizottság dolgozta ki és tette közzé 1865 júniusában.¹⁵

Deák a 15-ös bizottságban különösen tevékenynek bizonyult, és az általa megfogalmazott szöveg vált irányadóvá a legtöbb vitatott kérdésben. Közülük a legfontosabbak: közös az uralkodó személye; Magyarország alkotmányos önállósággal rendelkezik. A magyar király udvartartásának költségeit a magyar országgyűlés szavazza meg, a felelős kormány előterjesztése alapján. Közös a külügy, a hadügy, s ezekkel összefüggésben a pénzügy, a közös védelem eszközeiként. A hadügy terén az uralkodót illeti meg a vezérlet, vezénylet s a hadszervezet meghatározása. De a védelmi rendszer átalakítása Magyarországon vonatkozásában a törvényhozás joga. Alku tárgyát képezi – bizonyos időre szólóan – a közös költségek megosztása egyezség alapján, ha azonban ez nem születik meg, „öfélése” dönt. Mindennek feltétele az alkotmányosság helyreállítása teljesen és tetteleg, a paritás a két ország között az egymástól független delegáció útján, amelyeket csak egy-egy évre választanak. A delegációk a közös minisztériumot, illetve egyes tagjait felelősségre – perbe – foghatják. (A kiegyezési törvénybe ez a pont nem került be.) Nem hívható össze közös törvényhozó hatalom. Magyarország részt vállal az államadósságokból, aránya azonban az egyezség függvénye. A kereskedelem és vámügyek nem következnek a *pragmatica sancti*ó-ból, ezért egyezség által szabályozandók. A szövetség is ennek része, ami egyébként kívánatos.

Az albizottság véleménye vált a többség számára irányadóvá, ám a kisebbségi javaslat néhány pontja Magyarország javára változtatott a szóban forgó tervezet szövegén. Belekerült például a magyar hadsereget is említő rész, igaz, ehelyett csak a magyar honvéd-

¹³ Uo. 443–448. p.

¹⁴ Uo. 452–463. p.

¹⁵ Uo. Tagjai: Andrássy Gyula gróf, Apponyi György gróf, Csengery Antal, Deák Ferenc, Eötvös József, báró Fest Imre, Ghyczy Kálmán, Gorove István, Hollán Ernő, Ivánka Imre, Lónyay Menyhért, Mikó Imre gróf, Nyáry Pál, Somsich Pál, Tisza Kálmán.

séget hozták létre 1868-ban.¹⁶ Bár a kisebbségi javaslat is elfogadta a közös ügyek rendszerének kiépítését, csupán a megfogalmazására helyezett nagyobb súlyt a magyar alkotmányosság védelmének, a magyar nemzet méltányosságának kiemelésével.

Deákat már a kiegyezési tárgyalások idején a kortársak is az ellentétek nagy kiegyenlítőjének, a kompromisszumok mesterének tekintették. Ő maga tagadta ugyan ezt a megnevezést, hangsúlyozta: nem a kompromisszumokat keresi, hanem a nemzet létérdekeit tekinti irányadónak, tetteit az ország önállósága, az alkotmányosság helyreállítása vezérli. Ezt a kivételes politikai szerepkört azért tölthette be, mert egyedülálló közjogi ismereteivel a megvalósíthatóság lehetőségeit kereste. Ezért törekedett a cselekvés szempontjából nélkülözhetetlen nemzetközi, monarchiabeli és hazai körülmények, az eseményeket befolyásoló vélemények megismerésére. Különösen fontosnak tartotta az uralkodó, a Lajtántúli és a mértékadónak számító magyar politikusok valóságos álláspontjának ismeretét az eldöntésre váró számos vitakérdés esetében. Liberális, alkotmányossági felfogásában konfliktushárító szándékának is jelentős hely jutott. A képviselőház 1866. február 17-i ülésén, miután egyes képviselők a válaszfelirati vita berekesztését javasolták, Deák Tisza Kálmán véleményét osztva fejtegette: senkit sem lehet kizárni a nyilvános diskusióból. „Az eszmecsere nem élesíti, – mondotta többek között – hanem enyhíti a tanácskozásokat. Az elfojtott szó sokszor több keserűséget okoz, mint a kimondott őszinte szabad szó.”¹⁷ Vagyis céltudatosan kereste a vélemények eredőjét, s ezt megfelelő, általában megfellebbezhetetlen közjogi formába öntötte. S amikor egyeztető képessége cserben hagyja, megcsillantja a továbblépés lehetőségét. Vagyis a közjogilag indokolt kompromisszumokat tartalmazó nézeteit nem tekinti örökké valónak, ennek jegyében elismeri a jövő nemzedékek alkotmányformáló, a megváltoztatásra irányuló lehetőségeit és jogait is. Emiatt válhatott a korabeli politikai erők meghatározó egyéniségévé.¹⁸

Ennek a kulcsszerepnek a kivívása és megerősítése azonban sok gyöttrődéssel, kinnal, belső konfliktussal járt, és voltaképpen csak a kiegyezésig, a dualista rendszer megteremtéséig tartott. Erről főleg bizalmas magánleveleiből alkothatunk képet.

A trónbeszéddel kezdődő vitát a porosz–osztrák háború átmenetileg megakasztotta. Az országgyűlést 1866. június 26-án elnapolták, a képviselők hazautaztak. A politikai elitek közötti eszmecserek azonban tovább folytatódtak. Deák szerint az országgyűlés elnapolása az uralkodó fejedelmi joga, de az évi ülés berekesztése már „ellenkeznek” a törvényekkel. A képviselőház ragaszkodik korábbi felirati javaslataiban foglaltakhoz is. Véleményét a Ház elfogadta. A porosz haderő 1866. július 3-ai döntő győzelme után a bécsi udvar nehéz helyzetbe került, joggal félhetett attól, hogy a magyar országgyűlés radikálisabb nemzeti igényeket támaszt. Ám amikor július 9-én a császárné a fővárosba érkezett –, jegyezte fel Gorove István – Deák megnyugtatta: a változó hangulat ellenére „úgy lépünk föl, mint fölléptünk 65 végén és 66 elején”.¹⁹ Július 19-én Bécsben Ferenc József előtt is megismételte álláspontját. Ekkor utasította vissza a neki felkínált kormányalakítást, maga helyett Andrássyt ajánlotta.²⁰ Ferenc József korábban is tudta, hogy Deák nél-

¹⁶ MTT 1868: 41. tc.

¹⁷ Képviselőházi Napló, 1866. február 17.

¹⁸ A képviselőház valamennyi irányzata elfogadta ekkor Deák álláspontját. Ezt támasztják alá a korabeli politikusok fennmaradt írásai (Andrássy, Lónyay, Csengery, Madarász József).

¹⁹ Deák beszédei III. k. 578.

²⁰ Uo. III. k. 853. p.

kül és ellene lehetetlen a kiegyenlítés elérése, rokonszenvét azonban a königgrätzi csata után nyerte el. Lónyay Menyhért följegyzései szerint ugyanis a „fejedelem” ekkor magához rendelte. „Az öreg úr” – miként olvashatjuk – július 19-én már reggel 7 órakor a felségnél volt, ki vele egy óráig beszélgetett. Őfelségét meglepte, hogy Deák egy hajszállal nem nyilatkozott a vész perczeiben másképp, mint a hogyan nyilatkozott a béke idején: nem tartá a békekötés előtt opportunusnak a rendszerváltozást, de szükségesnek mondá, hogy azután azonnal megindítsák.

A felség felszólítására, kész-e akkor kormányt alakítani, az öreg úr egyenesen kimondá, hogy erre semmi körülmény közt nem vállalkoznék: a kormánynak tagja sem akar lenni: de azt a kormányt, a mely az ő eszméit megvalósítani igyekszik, pártolná. Andrásst kormány alakításra alkalmas egyénnek mondá.²¹ Deák ezt bővebben kifejtette Pest város polgáraihoz írott levelében is. Ezzel megkezdődtek a kormányalakítási tárgyalások, a Deák köréhez tartozó képviselők bécsi audienciái (Andrássy, Lónyay, Gorove, Eötvös).

Az uralkodó csak 1866. november 19-ére hívta egybe a június 24-én elnapolt országgyűlést.²² Megerősítette a trónbeszédben foglaltakat, a háborús vereség után a többhónapos szünetelés ideje alatt jórészt visszanyerte korábbi pozícióit. Ekkortájt kaptak még határozottabb kontúrokat a politikai irányzatok is. Erre a képviselők pesti visszatérése adott lehetőséget. Deák ugyan ismét a nagy, Tisza Kálmán csoportját is magába foglaló kormánypárt kialakítására törekedett, s hosszú ideig elhárította Andrásst, Gorove, Lónyay, Csengery kísérleteit, végül azonban hozzájárult a szervezeten is különálló párt megalakításához. Az Európa Szállóban alakuló 1866. november 21-én alakuló csoport Deák pártnak nevezte magát, miközben Tiszáék és a még szélsőbálnak nevezett csoport is a Tigris szállóban tartotta tanácskozásait. (A párt lapja a Hon.) Úgy tűnt tehát, hogy egységes baloldal alakul. Ettől kezdve számíthatjuk Deák mozgásszabadságának szűkülését, vele szemben Andrásyék megerősödését, a nagyobb engedmények elfogadását, amelyek a 48-as törvények módosításában, az államadósságok egy részének vállalásában, illetve Dalmatia és Fiume státusának törvényi elodázásában és az uralkodói jogkör látványos kiszélesítésében öltöttek testet. Folytatódtak a korábbi viták a nemzetiségi kérdéstről is. Miletic, Svetozar szerb képviselő 1866. december 15-i képviselőházi beszédében ismét a föderáció létrehozását követelte. Deák válaszában a korábban már ismert érveit hangoztatta. Az alkotmányosság ugyanis egy politikai nemzetiséget, a magyart ismeri, s ez kizárja a magyarországi nemzetek fogalmát. Ám szerinte az alkotmányosságnak ez a tétele változhat s ezáltal lehetőség nyíllhat valamiféle föderális berendezkedés kialakítására.²³ A továbbiakban a nemzetiségi képviselőkkel szemben fejtegette: Horvát-Dalmát-Szlavónország társország és nem három-egy királyság, s ismételte az egy politikai nemzetiség ismert elvét.²⁴

1866. december végén Beust külügyminiszter a kiegyenlítés érdekében sok magyar politikussal tárgyalt. Rugalmas, a bürokratikus formákat mellőző egyénisége segítette a tárgyalások folyamatosságát, az akadályok leküzdését Bécsben és Budapesten egyaránt. Igaz, egyelőre Beust és Deák is fenntartotta korábbi elveit. Ezért különösnek tekinthetjük, hogy a tizenötös albizottság kiegyezési, közös ügyi javaslatával szemben dolgozta ki – az uralkodó kívánságára – az abszolutista kormány önálló törvényjavaslatát. Andrásst

²¹ Uo. IV. k. 3. p.

²² Uo. 80–83. p.

²³ Uo. 132. p.

²⁴ Uo. 133. p.

ezt 1867. január 8-án kapta meg. Levelei szerint meglepetését, sőt kétségbeesését nem is titkolta. Minderről azonban Deák csak később, Lónyay Menyhért útján értesült.

A vitakérdéseknél mindkét egyezkedő fél számított az „öreg úr”, vagyis a nagy tekintélynek örvendő Deák véleményére. Közvetlenül azonban már nemigen vett részt az állandóvá váló és elhúzódó tárgyalásokon, de szinte valamennyi kényes ügyben véleményt alkotott. Nemcsak Andrássy Gyula, Eötvös József, Horváth Boldizsár vagy Lónyay Menyhért kérte tanácsait, hanem a birodalom vezetői is. Ezért többször járt Bécsbe Ferenc Józsefhez, míg Belcedi államminiszter vagy Beust gyakran tőle kértek audienciát.

Ezt a közvetítő-tanácsadói szerepet tartotta a maga számára is a legmegfelelőbbnek, hiszen ily módon tudta sikerrel oldani a felek közötti feszültségeket. Magánya így legfeljebb látszólagosnak tekinthető, mert benne nagyon is eleven szellemi tevékenység zajlott, amelyet a közvetlen vitákból eredő indulatok eleve nem zavarhattak. A hozzá legközelebb állóknak, elsősorban keresztleányának, majd gyámleányának Vörösmarty Ilonának gyakran panaszkodott a közügyekben való tevékeny közreműködéséből fakadó túlzott elfoglaltságáról, fáradságáról, kényszerű, cseppet sem üdítő felelős magánbeszélgetéseiről. Mert nemcsak írásainak, hanem szavainak gyakran nyomasztó súlya is vállalt felelősségérzetéből eredt. Mindig ügyelt véleményének világos megfogalmazására, kizárta a többféleképpen értelmezhető mondatfüzéseket, inkább további gondolkodási időt kérve elhárította a várt azonnali válaszokat. Miközben azokat is fogadta – például Lónyay Menyhértet – akiket nem kedvelt, bár igényelte tárgyalásainál az ő jelenlétüket is.

Deák véleménye szerint a kormányt a parlamenti erőkből kell megalakítani és nem az udvar bizalmi embereiből. Ellenezte tehát, hogy például Majláth György kancellár vagy Somsich Pál, netán Esterházy Mór gróf bekerüljön a kormányba, miután a jogfolytonosság hiányában állami tisztségeket vállaltak az abszolutizmus alkonyán. Bécsben ugyanekkor a Monarchia megnehezült kül- és belpolitikai helyzetében fokozatosan felülkerekedett az az irányzat, amely szerint a kibontakozás lehetetlen a 48-as törvények visszaállításával, szükségese a felelős magyar kormány kinevezése. Ez a feltétele a közös ügyek végleges kialakításának is. A külügyminiszterre kinevezett Beust erre kapott felhatalmazást. A Deák és a Beust közötti – 1866. december 30-i – tárgyalás Csengery Antal feljegyzései szerint még távolságtartónak, túlságosan is hűvösnek tekinthető, holott kölcsönösen biztosították egymást kiegyenlítési szándékaikról. Az udvariaskodások mögül azonban jól kivilágolt a még megoldatlan kérdések köre. Deák ismét az alkotmány teljes visszaállítását (benne a minisztérium kinevezését) tekintette a legsürgősebb és elodázhatatlan feladatnak, ami nem is lehet egyezkedés tárgya, hiszen szükségszerűen következik a *pragmatica sanctio*-ból. Beust ugyanakkor megkérdőjelezte a 48-as törvények egyes részeit, mert az események kényszere alatt születtek. Deák ellenvetésében a „jelenlegi” helyzet kényszerére is utalva hangoztatta: a birodalmi kormányzat ezzel a logikával a későbbiek során a megkötendő kiegyezést is megkérdőjelezheti. Csak a közös ügyek képezhetik ezért az egyezkedés tárgyát. Vita folyt köztük a haderőről, a Monarchia védekezéséről is. Beust a hadsereg feltételek nélküli egységét kívánta, elvetve Magyarország újoncmegajánlási és hadkiegészítési jogát. Deák ebben is a jogfolytonosságra hivatkozott, eszerint az állandó hadsereg bevezetése óta a magyar országgyűlés jogát illette a hadkiegészítés és az újoncjutalék megszavazása. Végül ez az álláspont diadalmaskodott. Dalmatia pedig a magyar korona része.

Deák 1867. január közepén vegyes érzelmekkel fogadta a bécsi tárgyalásokon részt vett miniszterjelölteket, Andrássyt, Eötvöst, Lónyayt. Az utóbbi jegyezte fel naplójában: „tegnap mindent rózsás színben látott, ma éjsetének: tegnap még reménylett, ma már eltűnt a reménye: tegnap még ugyancsak korteskedett a képviselők között, ma azt sem

ígérte meg, hogy a kinevezendő minisztériumot „támogatni fogja”.²⁵ Hangulathullámszai elsősorban a kiegyezési szöveggel szembeni újra-újra feltörő kételyeiből fakadtak, s nem ismerte a sürgető időkényzsért. Különben is tudta: pártja megalakulásával, az új felépítésű kormány kinevezésével véget ér számára a szuverén szerepkör, hiszen elérkezik a polgári államgépezet működésének ideje. A bécsi igényeket, – írta – a concessiókat ellenzi, ellenkezik meggyőződésével, legfeljebb az alkotmányosság visszaállítása érdekében tudomásul veszi.

Lónyay és Andrássy ekkor sem leplezték Deákkal szembeni nehezítelésüket. Foglalkoztatta őket a miniszterségtől való visszalépés gondolata is. Néhány nappal később, január 18-án azonban Deák, véleményével egyedül maradván nem ragaszkodott már oly elszántan korábbi feltételeihez. A kiegyezéssel összefüggő államjogi, közjogi kérdések így végérvényesen Andrássyék kezébe kerültek. Deák azután már csak a részkérdésekben közölte, jobbra Andrássyval egyeztetett véleményét. Ezzel pedig véget ért Deák meghatározó szerepe a kiegyezés megalkotásában, még ha pártjának vezetői a továbbiakban is igényt tartottak véleményére, illetve gyakran az általuk előkészített módoszatok jóváhagyására. Az alkudozások eredményeként – immár Andrássy vezetésével – Deák megnyerésével véglegesítették a kiegyezési művet, amely akkor a politizálóknak döntő többségét tudhatta maga mögött. Ezután a működésbe lépett gépezet öntörvényei – ha nem is szüntették meg –, kétségtelenül félresodorták, eleve megkérdőjelezték az egyeztető, kiegyenlítési szándékok korábbi létjogosultságát. Energiái is csökkentek, hívei is eltávolodtak tőle. Betegsége súlyosbodott. S bár számos, az ország belső, teljesebb polgári kiépítése során napirendre kerülő ügyben mondta el véleményét, maga is tudta, hogy nézetei már elvesztették meghatározó szerepüket. Az új viszonyok közepette az „öreg úr” fogalma is megváltozott. Amíg ugyanis korábban a véleménye feltétlen tiszteletet, megbecsülést kapott, az útbaigazító iránytűt jelentette, ezután gyakran pejoratív tartalmat nyert, elvesztette a kiegyezés megkötése előtti értelmét. Az „öreg úr” véleménye ugyanis egy maradt a sok közül, s hozzá is gyakran az avitt tapadt. Mindezek nyomán nőtt magányossága, elszigetelődése és betegsége sok keserűséget okozott számára. Egyénisége megítélésénél azonban nélkülözhetetlen 1867 utáni véleményalkotása, különösen a nemzetiségi, a közgazgatási, egyházi és egyes, a jobbágyfelszabadításhoz kapcsolódó kérdéskörben.

1867 januárjában voltaképpen befejeződtek az egyezségi tárgyalások. Február 17-én sor került Andrássy miniszterelnöki kinevezésére, megalakulhatott kormánya. Röviddel ezután a magyar országgyűlés elfogadta a kiegyezési törvényjavaslatokat, amelyeket a koronázás után három nappal, 1867. június 12-én a király szentesített. A birodalom másik felében később, 1867. december végén született meg a kiegyezési törvény.

Érdemes ezért áttekintenünk: vajon a tárgyaló felek kívánságai miként tükröződtek az elfogadott törvényekben. Mennyiben érvényesültek a korona, illetve Deák és a magyar fél korábbi követelései. A dualizmus mindenesetre megvalósult, s benne a magyar önállóság lényeges attribútumait is tükrözték a törvények. Lehetővé tették ezt a nemzetközi erőviszonyok, hiszen a nyugati nagyhatalmak az európai egyensúly fontos feltételének tekintették az erős közép-európai állam létét az orosz és a német hatalmi törekvésekkel szemben is. Ugyanakkor az 1860-as évek közepén már nyilvánvalóvá vált, hogy a Habsburg abszolutizmus kül- és belpolitikai válságai, ellentmondásai miatt nem stabilizálhatja magát Európa közepén. Végül a mértékadó és a közvéleményre leginkább ható belpolitikai erők a magyar önállóságot – s benne az ország lakosságának több mint felét kitevő

más nemzetiségűek feletti hegemóniát, a társországok státusát a birodalmon belül képzelték el. A kiegyezéssel, a közös ügyek rendszerével szembeforduló, főleg az Alföldre kiterjedő demokrata körök mozgalom átmeneti fellángolásnak tekinthető.²⁶

A dualista rendszer belső ellentmondásai csak az 1890-es években törtek felszínre, majd az első világháború szétfeszítette összetartó abroncsait. Az egyezkedő felek legfontosabb céljai tehát megvalósultak. Benne azonban a királyi jogkör feltűnően kiszélesedett. Részben már a kiegyezési törvények által, jórészt azonban újabb tárgyalások eredményeként, amikor Deák már elveszítette irányadó szerepét.

A kiegyezés feltűnően kibővítette az uralkodói akarat érvényesítésének lehetőségeit. Az 1867. évi 8. tc. például a miniszterek kinevezését az uralkodó hatáskörébe utalta, szemben az 1848. évi 3. tc. 12. paragrafusával, amely szerint a miniszterelnök által kiválasztott minisztereket az uralkodó megerősíti tisztségükben. Az 1867. évi 11. tc. felfüggesztette a nemzetőrségről szóló 1848. évi 22. tc.-et. Az 1867. évi 7. tc. pedig elhalasztotta a nádorválasztást, holott a 48-as törvényhozás rendkívül nagy szerepet adott a nádornak az ország kormányzásában, az uralkodó távollétében elláthatta a végrehajtó hatalom irányításának tisztét. Ezzel párhuzamosan feltűnően megnőtt a királyi jogkör, amit a közös ügyekről szóló 1867. évi 12. tc., az úgynevezett kiegyezési törvény is tükrözött, ugyanakkor egyéb módon, például megegyezéssel, királyi leiratokkal is bővítették azt. Az uralkodói felségjogok széles körű, kiterjedt rendszere szinte egyedülállónak tekinthető a korabeli polgári államok sorában. Korlátozta az osztrák és a magyar törvényhozó hatalmat, hiszen az uralkodó elnaphozta, feloszlathatta az országgyűlést, tetszése szerint nevezhette ki a minisztereket, a miniszterelnököket, megszerezte a törvények előszentesítésének jogát, legfőbb hadúrként pedig a hadsereg vezérlete és vezénylete, valamint a hadüzenet is kizárólagos jogkörébe tartozott. Ő gyakorolhatta a főkegyúri jogokat, s a nemességadó-mányozással is élhetett. A közös ügyekben kizárólagos hatalommal rendelkezett, de a közös érdekű ügyek megfogalmazásából – vám- és kereskedelmi szövetség, bankügy, kvóta és a delegációk esetében – kitűnik: az államfő – uralkodó hatásköre közvetve vagy direkt módon ezekre is kiterjedt. A legvilágosabban szembetűnik ez a kvóta esetében. A idevonatkozó törvényhely szerint a két parlament kiküldi kvótabizottságait a közös kiadások megállapítására, azután kerül a két ország parlamentje elé, s ha köztük a megegyezés nem jön létre, az uralkodóé a döntés joga.²⁷ Mindezen túlmenően a magyar minisztertanács is több alkalommal jelentősen bővítette az uralkodó hatalmát. Az 1867. március 17-ei, Ferenc József elnökletével ülésező minisztertanács felsorolta a 24 pontból álló, az uralkodó elhatározásába kerülő ügyeket. Ebben találjuk a törvényjavaslatok és országgyűlési előterjesztések eseteiben az előszentesítési jogát. De ugyanez a minisztertanács a hatáskörébe utalta a nagyobb összeget kitevő adásvételi, bérleti szerződések jóváhagyását, ami a liberális gazdasági alapelvekbe ütközött.²⁸

Amíg tehát 1848-ban a királyi jogkör szűk maradt, és jó esély látszott a polgári jogállam teljesebb kiépítéséhez, addig a kiegyezés rendszerében az uralkodó felségjogai olyannyira kiszélesedtek, hogy az alkotmányos monarchia léte is megkérdőjelezhető. Nemcsak a közös ügyek kerültek ugyanis kizárólagos döntési jogkörébe, hanem végső soron a szövevényesen fogalmazott közös érdekű ügyek is. Sőt a viszonylag legtöbb önállóság-

²⁶ Pölöskei Ferenc: Az 1868. évi alföldi parasztmozgalom. *Századok*, 1956. 4–6. sz.

²⁷ 1867: 12 tc. 18–22.§-ai (Az osztrák kiegyezési törvény 3–6 §.-ai) Redlich, Jozef, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem I–II*. Leipzig 1920–1926. II. 590. p.

²⁸ 1867/64 ME szabályzat.

gal rendelkező magyarországi belpolitika kulcskérdéseiben is jelentős szava volt. Az említettekén túl ugyanis dönthetett az első öt fizetési osztályba tartozók kinevezése, a magasabb kitüntetések, kegydíjak, nyugdíjak adományozása felett is. Ilyen módon illúzióznak bizonyultak a kiegyezési törvények szövegezőinek reményei, amelyek a magyar nemzeti igények későbbi kibővítésére, az uralkodó abszolút jogainak korlátozására irányultak.

Külön is ki kell térnünk a delegációk létrejöttének körülményeire és helyére a monarchia életében. Létrehozásuk gondolata már a kiegyezés szövegét fogalmazó 67-es bizottságban és 15-ös albizottságában megjelent. Ausztriában jelentős tábora volt a központi parlamentnek. Deák ehelyett az államélet egész területén a paritás elvét hirdette. Ennek jegyében javasolta: Mindkét parlament a maga kebelében azonos számú bizottságot, delegációt választ. A két bizottság egymással – írta – együttes ülésben nem tanácskozhatik, hanem mindegyik írásban közli nézeteit és határozatait a másikkal, s írott üzenetek által igyekeznek véleménykülönbség esetében egymást felvilágosítani. A magyar és osztrák delegációkra vonatkozó törvények nem teljesen azonosak. A magyar határozottan elhárítja a központi parlament lehetőségét, míg az osztrákban ez hiányos és a birodalmi képviseltről szóló alaptörvényben található. (Staatsgrundgesetz)²⁹

Deák következetességének, az adott viszonyok között Magyarország számára a legtöbb előny biztosításáért küzdő egyéniségének tudható, hogy több vonatkozásban sikerült érvényesítenie akarátát. Így nem született meg az egységes nagy birodalmi tanács, a mindkét államra hatalmi súllyal rátelepedő közös parlament. Érvényben maradtak az 1848-as törvények lényeges elemei is, éppen azok, amelyek a földesúri – jobbágy rendszer megszüntetésére, illetve a polgári állam alapjainak és pilléreinek kiépítésére irányultak. Egyébként a tárgyalások során Deák – miként erre utaltunk – általánosságban maga is lehetőknek tartotta a 48-as törvények egyes elemeinek felülvizsgálatát. Nem sikerült ugyan elérnie Dalmátia és Fiume státusának törvényi rendezését, Dalmácia a Horvátországgal kötött 1868. évi kiegyezés ellenére az osztrák fél része maradt, Fiume azonban a magyar állam felügyelete alá tartozott. Megvalósult Magyarország és Erdély uniója is. Deáknak és társainak sikerült elfogadtatnia a tárgyaló féllel is, hogy a vámkérdések, továbbá az államadóságek, a kvóta, a kereskedelmi szerződések nem következnek a Pragmatica Sanctió-ból, a közös védelem és „együttbirtoklás” fogalmából. A közös védelem eszközeiként elismerte a hadügy, külügy és pénzügy közösségét, de Magyarország vonatkozásában a védelmi rendszer illetékessége a magyar országgyűlés hatáskörébe tartozik. Azt is elérte, hogy az államadóságek és a kvóta aránya egyezkedés tárgya.

Az Andrássy-kormány kinevezése után a koronázásig tartó három és fél hónapban még gyakran elfogadta a miniszterelnök hívását, és részt vett a Miniszteri Értekezleten. Közvetette véleményét a még függőben maradt közösgyi, valamint a belpolitikai kérdések egész sorában.

1867. június 8-án, a koronázás után azonban tudatosan jóval kevesebbet vállalt. Szerinte immár a kormányra és a parlamentre vár a politikai, gazdasági és társadalmi élet további alakításának feladata. Igaz, egyes vitás ügyek eldöntésében 1871-ig még elmondta véleményét. Lónyay Menyhért miniszterelnöki kinevezése után azonban szinte önmagát korlátozva került a közszereplést. Puritán, az üzleti ügyektől mindig tartózkodó egyéni-

²⁹ Iványi Emma: *Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából, 1914–1918*. Budapest, 1960. 20–22 p.

³⁰ Somogyi: *Kormányzati rendszer. i. m.* 24–27 p.

ségétől idegen maradt a maga szűkebb körében is észlelt gyors meggazdagodási vágy. S ennek az ipari, kereskedelmi életben nagy szerepet játszó rétegnek Lónyay volt az egyik meghatározó figurája.

Utolsó, nagy visszhangot kiváltó képviselőházi beszédét már az új Szávay vezette kormány idején, 1873. június 28-án mondta el, amelyben az egyház és az állam Európán is túlmutató viszonyának alakulását vizsgálta. Ezután jobbára már magányosan élt, közvetlen hozzátartozóin, barátain kívül kevés vendéget fogadott. Betegsége egyre inkább úrrá lett rajta. „72 év szép kor – diktálta egyik utolsó levelében –, melyen túl ép, egészséges ember is méltán számolhat egészsége végromlására: aki pedig beteges is, az ne követeljen sokat, megifjodni bizonyosan nem fog.”³¹

Élete végén, 1874 elején még hozzájárult pártja és a balközép fűziójához, s ezáltal a Szabadelvű Párt életre hívásához, sőt az új pártjegyzékbe elsőnek írta be a nevét.

---

³¹ Ferenczi *i. m.* 403. p.